

Krzysztof Brózda

AKSJOLOGIA OJCZYZNY I PATRIOTYZMU W KONTEKŚCIE MATERIAŁÓW DYDAKTYCZNYCH DO SZKOŁY PODSTAWOWEJ

Bez względu na kontekst historyczny, patriotyzm pozostaje niezmiennie główną „częścią składową” tożsamości jednostek i narodów. Jest on niezbędny w budowaniu postawy odpowiedzialności za naród i państwo, w zachowywaniu i rozwijaniu kultury narodowej. W przestrzeni publicznej czy medialnej nie często jednak używa się terminów: „patriotyzm”, „ojczyzna”, „naród”, czy „kultura narodowa”. Kiedy natomiast pojawiają się odniesienia do ojczyzny czy patriotyzmu, to zdają się one raczej stanowić narzędzie politycznej walki między partiami i nie mają zbyt dużo wspólnego z patriotyzmem. Nawet jeśli patriotyzm dla dużej części społeczeństwa wciąż wydaje się być wartością fundamentalną, to zwolennicy różnych opcji politycznych często skrajnie odmiennie go definiują.

Kształtowania aksjologii patriotycznej nie ułatwia funkcjonowanie współczesnych społeczeństw w warunkach szybko zmieniających się okoliczności, kosmopolitycznych wzorców masowych, konsumpcjonizmu, unifikacji stylów życia czy wreszcie banalizacji przeżywania sacrum. Wzmacnianiu emocjonalnych związków ludzi, zwłaszcza młodych, ze swoim regionem, krajem, narodem, ojczyzną nie sprzyja również niezmiennie preferowany, tradycyjny patriotyzm w wersji abstrakcyjnej, historycznej, obrzędowej i okazjonalnej. Widać dystansowanie się wielu Polaków od patriotyzmu pojmowanego tradycyjnie, wyrażającego się w deklaracjach miłości ojczyzny, gotowości poświęcania się dla jej dobra aż do ofiary życia włącznie. W codziennym odczuciu społecznym ujawnia się wyraźna nieporadność w poruszaniu zagadnień związanych z patriotyzmem.

W tym kontekście jeszcze większej wagi nabiera edukacja patriotyczna, której istotę wyznaczać powinno intencjonalne sposobienie do pewnego rodzaju czynów, zachowań i postępowań. Przez wychowanie trzeba rozumieć proces intencjonalnego przekazu kolejnym pokoleniom zasobu wiedzy, obyczajów, idei

oraz wartości, składających się na sposób życia jakieś zbiorowości. Wychowanie patriotyczne nie jest czymś wyizolowanym, lecz jednoczy w sobie wszystkie aspekty działalności wychowawczej: wychowanie umysłowe, moralne, estetyczne, etyczne, społeczne i obywatelskie.

Oczywiste powiązanie pomiędzy patriotyzmem a wychowaniem stanowi istotny impuls do napisania tej pracy. Wydaje się bowiem, iż edukacja szkolna wciąż pozostaje niezwykle ważnym a zarazem nie do końca wykorzystanym faktorem wychowania kolejnych pokoleń Polaków w kierunku postaw patriotycznych. Refleksja skoncentrowana na treści podręczników do szkoły podstawowej pod kątem zawartej w niej aksjologii ojczyzny i patriotyzmu znajduje swoje odzwierciedlenie w tytule pracy: *Aksjologia patriotyzmu i ojczyzny w kontekście materiałów dydaktycznych do szkoły podstawowej*. Punktem odniesienia jest tu *Podstawa programowa* z 1999 roku, nieznacznie zmodyfikowana jak chodzi o szkołę podstawową w roku 2009, 2012 i ostatnio 2014 i do dziś obowiązująca. Obecnie, nowe władze ministerstwa rozpoczęły konsultacje w sprawie zasadniczej zmiany tego najważniejszego dokumentu dla oświaty.

Zasadniczym źródłem pracy są liczne materiały dydaktyczne przeznaczone do edukacji w szkole podstawowej, realizujące wyżej wzmiankowaną *Podstawę*. W przypadku I etapu edukacji, gdzie po 1999 zaproponowano edukację zintegrowaną, sięgnięto do najbardziej popularnych podręczników tego właśnie typu, włącznie z ostatnim z nich *Naszym elementarzem*, podręcznikiem zaproponowanym przez MEN w 2014 roku i budzącym od początku liczne kontrowersje. W przypadku II etapu edukacji, z oczywistych względów wykorzystane zostały przede wszystkim podręczniki do historii, języka polskiego, sztuki (muzyki i plastyki) oraz przyrody. Obok licznych materiałów źródłowych posłużono się także szeregiem opracowań z zakresu definiowania patriotyzmu oraz edukacji patriotycznej. Były one pomocne w przygotowaniu wstępów do poszczególnych paragrafów pracy, i pozwalają lepiej ocenić zawartość treści materiałów dydaktycznych do szkoły podstawowej pod kątem ich przydatności w kształtowaniu patriotyzmu. Liczne źródła i opracowania wykorzystane w pracy wyznaczyły niejako jej metodę. Po przeprowadzeniu analizy źródeł dokonano bowiem syntezy na kanwie zgromadzonego materiału.

Tak jak w przypadku każdej kwestii, również w obszarze zagadnienia aksjologii ojczyzny i patriotyzmu odnieść się trzeba do uwarunkowań w których egzystuje współczesny człowiek i w jakich to zagadnienie rozważa. Zarówno życie poszczególnych jednostek, jak i różnych zbiorowości, w tym i narodu, nie toczy się przecież w próżni. Poważny wpływ na jej kształt, na sposób ludzkiego myślenia i działania, wywierają niezmiennie procesy społeczne, polityczne, ekonomiczne. W kontekście tak istotnej i budzącej silne emocje kwestii jak pojmowanie ojczyzny i sposobu wyrażania patriotyzmu, ważną rolę odgrywają też uwarunkowania ideologiczno-światopoglądowe czy religijne. To właśnie poważne polaryzacje w tych ostatnich wymiarach zdają się implikować tak ostre spory, zarówno na płaszczyźnie aksjologii ojczyzny, jak i patriotyzmu. Swoistej inercji współczesnych społeczeństw w odniesieniu do wartości związanych z ojczyzną towarzyszą próby, nierzadko skrajnie odmiennego ich ujęcia i uszeregowania. W pierwszym paragrafie pracy podjęto próbę zarysowania niektórych specyficznych uwarunkowań współczesnego dyskursu patriotycznego. Szczególnie tych, zdających się sugerować niemal dychotomiczne spojrzenie na aksjologię ojczyzny i patriotyzmu. Celem drugiego paragrafu jest zarysowanie niektórych ujęć aksjologii patriotyzmu i ojczyzny, jak też wskazanie na te elementy, który wyznaczają istotę dyskusji w tym obszarze. W związku z tym, iż punkt odniesienia dla tematu pracy wyznaczają materiały dydaktyczne do szkoły podstawowej, ostatni paragraf przybliży ogólne założenia edukacji szkolnej, zwłaszcza w zakresie wychowania patriotycznego. Bez wątplenia wyznaczają one w dużej mierze charakter edukacji patriotycznej i ostatecznie warunkują przekaz i afirmację wartości, które niesie ze sobą ojczyzna.

Wyznacznikiem bliższej eksploracji jakiejś rzeczywistości, stanu, czy wydarzenia jest bez wątplenia możliwość wskazania na czynniki je konstytuujące. Trudno przy tym nie zauważyć, iż nierzadko stykamy się na tym polu z poważnymi problemami. Stopień ich komplikacji rośnie szczególnie wtedy, gdy mamy do czynienia ze zjawiskiem, którego nawet konturów praktycznie nie sposób wyrazić. Bez wątplenia na takie właśnie trudności napotka każdy, kto spróbuje, nawet z ograniczoną ścisłością, wskazać na czynniki określające ojczyznę. Wkraczamy bowiem w tej kwestii w obszar tych wartości, które niejako z natury rzeczy, ze

względu na bogactwo wypełniających ją treści, z trudem poddają się klasyfikacji. Niemniej można a nawet należy, korzystając niejako z drogi *via negativa*, szukać tych czynników bez których ojczyzny nie sposób sobie wyobrazić. Wśród konstytutywnych faktorów ją fundujących nie może przede wszystkim zabraknąć wspólnoty ludzi, czyli narodu. Tym, co spaja naród jest kultura, którą uznać można za kolejny element współtworzący ojczyznę. Wspólnota połączona określoną kulturą, nabierającą cech specyficznych dla danego narodu, najczęściej zamieszkuje określone terytorium, wyznaczające miejsce jego zamieszkania. Dlatego ziemia to jeszcze jeden ważny czynnik konstytuujący ojczyznę, choć w jakimś sensie, nawet pozbawiona terytorium, przeważnie nie przestaje ona istnieć.

Będąc istotą społeczną, dla realizacji własnego powołania i poczucia spełnienia każdy człowiek potrzebuje drugiej osoby, wspólnoty, społeczeństwa, gdzie mógłby się rozwijać i realizować siebie. Osoba nie tylko nigdy nie egzystuje poza społeczeństwem, lecz taki właśnie sposób życia stanowi niejako wymóg jej natury. Za tego typu postulat należy też uznać kierowanie się przez ludzi tworzących wspólnotę zasadą solidarności. Egzemplifikacjami tej reguły powinny być takie normy społeczne, jak: występowanie silniejszych w obronie słabszych, mądrzejszych w imieniu mniej mądrych, czy współpraca, zarówno w odniesieniu do relacji między jednostkami, jak i narodami. Wartość ta pozwala przekroczyć indywidualizm, wzajemną nieufność czy przedmiotowe traktowanie człowieka. Kluczowe jest tu przekroczenie bariery „moje – twoje”, „nasze – obce” oraz szukanie punktów porozumienia. Skłania ono do odkrywania wartości człowieka i zastanowienia nad tym, co łączy, aby móc dążyć do wspólnego dobra. Umieszczenie człowieka jako jednostki właśnie, obdarzonej osobową godnością, niezdolnej jednak praktycznie do egzystencji bez innych ludzi, stanowić będzie przedmiot pierwszego paragrafu trzeciego rozdziału. Drugi odniesie się do tych treści z interesujących nas materiałów, które przybliżają dzieciom polskie społeczeństwo i państwo, zarówno w wymiarze historycznym, jak i we współczesności. W paragrafie wieńczącym rozdział ukazane zostaną te czynniki, które w szczególny sposób wyznaczają solidarność członków danego narodu.

Skoro Ojczyzna pozostaje dla człowieka kategorią aksjologiczną, to ma on nie tylko niezbywalne prawo do własnej ojczyzny, ale i także całą sferę obowiązków wobec dobra, jakim jest ojczyzna. Sferę tych obowiązków określa się mianem patriotyzmu, który doskonale wyraża się poprzez miłość do ojczyzny, a ściśle rzecz ujmując miłość do różnych wyznaczników konstytuujących pojęcie ojczyzny. Wśród różnych sposobów wyrażania przez człowieka jego racjonalności i emocjonalności, jedno z najważniejszych miejsc zajmuje bez wątpienia szacunek. Z postawą tą wyrażamy przemyślenia i uczucia względem kogoś albo czegoś szczególnie dla nas ważnego i cennego. Nie ulega wątpliwości, iż również w kontekście ojczyzny i patriotyzmu termin ten ma jak najbardziej swoje uzasadnienie. Stajemy tu bowiem przed wartością nacechowaną wyjątkowymi pokładami treści domagających się szacunku. W tym rozdziale wskazano na te elementy związane z ojczyzną, które obok wspólnoty osób konstytuujących naród, co było przedmiotem poprzedniej części pracy, wyznaczają formy wyrażania naszego patriotyzmu. W pierwszym paragrafie ukazany zostanie ścisły związek szacunku dla ojczyzny z troską o ojczystą historię. Drugi paragraf eksponuje ogromne pokłady możliwości wyrażania szacunku wobec ojczyzny poprzez poznawanie, szanowanie i przekazywanie narodowej kultury. Paragraf wieńczący ten rozdział podnosi niezwykle sugestywny w swej wymowie wymiar patriotyzmu, jaki ujawnia się w postawie szacunku dla ojczystej ziemi.

Patriotyzm w zmieniającej się nieustannie, także polskiej rzeczywistości, jawi się dziś także jako wyzwanie i wymaga kształtowania nowej edukacji. Edukacja ta wydobyć powinna faktyczną aksjologię ojczyzny jako nośnika wielorakich wartości, tych sprawdzonych wielowiekową tradycją, ale też takich, które spełnią swoją rolę w kontekście współczesności. Nie ulega wątpliwości, iż zarówno spojrzenie na ojczyznę, jak i patriotyzm wymaga dziś świeżego spojrzenia, nowego kształtowania poczucia własnej tożsamości, innych form aktywności we własnym środowisku, zrozumienia zmieniających się rzeczywistości społeczno-kulturowych. Należy więc pamiętać o tym, iż edukacja patriotyczna nie tylko nie musi stać w sprzeczności z edukacją europejską, odnowieniem regionalności czy ekologią, ale elementy te powinny ją konstytuować. Na przestrzeni dziesięciu

wieków dziejów naszego narodu w zależności od sytuacji w jakiej się on znalazł, patriotyzm różnie był pojmowany i różne przyjmował formy. Zawsze musiał jednak pełnić podstawowe warunki: wszelkie podejmowane działania winny wynikać z miłości, troski o los państwa, narodu, społeczeństwa, nie mogły godzić w suwerenność i godność innych narodów. Obok ustalonych od wieków form: miłość do ojczyzny, jedność i solidarność z własnym narodem, poczucie więzi społecznej i wspólnoty kulturowej z innymi członkami narodu, każda epoka poszukuje również nowych sposobów wyrażania patriotyzmu. Ponieważ jednym z istotnych czynników kształtujących myślenie człowieka na początku XXI jest świadomość narastającego kryzysu ekologicznego, to każda edukacja, adekwatnie do stojącymi za niej założeniami filozoficznymi, uwzględniać musi dziś również i te treści. Troska o zrównoważony ekorozwój, związana bezpośrednio z kształtowaniem świadomości obywatelskiej i patriotycznej, wyznacza zainteresowanie pierwszego paragrafu piątego rozdziału pracy. Drugi paragraf, odnosząc się do nowych perspektywy patriotyzmu w kontekście kształtującej się dziś dynamicznie edukacji regionalnej, stanowi niejako wyzwanie na ponowne odkrycie przez Polaków swoich małych ojczyzn. Paragraf wieńczący niniejszą pracę, odnosząc się do jeszcze jednego wyzwania współczesnej Polski, Europy, i Świata, wskazuje na konieczność skorelowania patriotyzmu z edukacją europejską. Korelacja aksjologii ojczyzny i patriotyzmu z funkcjonowaniem państwa i narodu w strukturach europejskich i światowych staje się dziś wyzwaniem i koniecznością. Bez podjęcia tej kwestii trudno będzie odnaleźć Polakom właściwe sobie miejsce wśród innych narodów

Dostrzegając w ojczyźnie fundament ludzkiego zakorzenienia, cenny skarb wykraczający poza codzienność, nacechowany silnie aksjologicznością, Jan Paweł II stawiał pytanie, które uznać można za zasadnicze w tym wymiarze ludzkiej egzystencji: „jak go pomnożyć, jak poszerzyć tę przestrzeń, którą wypełnia”. Konieczność zakorzenienia jednostki w ojczyźnie, skorelowaną ściśle z troską o jej przyszłość, uznać można za dwa zasadnicze faktory patriotyzmu. Szacunek dla przeszłości ojczyzny i powinność ciągłego wypełniania szeroko rozumianej ojczystej przestrzeni przez kolejne pokolenia Polaków wyznaczają niejako horyzont aksjologii ojczyzny i patriotyzmu. Nigdy nie przestanie przecież być aktualna, także

na początku XXI w., troska o to, aby tego ojczystego skarbu nie utracić, nie pomniejszyć, ale przyjąć i pomnożyć. Ojczyzna to kraj, z którym jesteśmy na wielu płaszczyznach głęboko związani, którego czujemy się częścią. Zakorzenie w ojczyźnie nie jest jednak i w żadnym razie nie może być czymś na wzór roślinnego, bezmyślnego znieruchomienia, lecz z samej swej natury domaga się od jednostek i całych narodów uwzględniania nowych kontekstów i poszukiwania nowych obszarów konstytuujących postawę patriotyczną.